

Bland halfherrar och dekadansfjantar

Grilljannen som subkultur och stereotyp i 1890-talets Stockholm

Peter K. Andersson

Ärade läsare!

Jag vet ej, om du tillhör våra moderna grilljannars mera blygsamma släkte eller om du är att hänföra till de högre grill-djurens klass; jag vet ej, om du är en kväsig Stockholmskvanting eller möjligen en liten tjock och fet och präktig kväsarynka, men ett vet jag, att du skall få både nytta och nöje, om du mot 10 öre i kontant erkänsla skaffar dig tillträde till det hemlighetsfulla och ytterst spännande innehållet i denna läsvärda verklighetsskildring.¹

Dessa ord står att läsa på baksidan till en liten skrift som gavs ut 1892 och som på ett raljerande sätt skildrar en av huvudstadens dåvarande subkulturer, kväsarkvantingen, som var schablonbilden av tidens unge gängmedlem ur de lägre klasserna. Den här artikeln ska inte handla om denna subkultur, men baksidestexten från skriften belyser likväl hur populärpressen vid tiden tyckte om att dela in stadsbefolkningen i olika grupper, och i det här fallet kontrasteras den halvkriminelle kväsaren mot den ”mera blygsamma” så kallade grilljannen. I relation till kväsarna framstod måhända grilljannarna som blygsamma, men när man studerar dessa mer ingående är det knappast deras blygsamhet som frapperar. Texten får det att verka som om man i Stockholm antingen var kväsarkvanting eller grilljanne, vilket förstås är en avsiktlig nidbild, men detta fokus på gatans subkulturer är ändå talande för den sekelskifteskultur som skildrade stadslivet genom att fokusera på gatans ”typer”. Genom att spåra en av dessa typer

från dess dunkla ursprung via dess inkarnationer i olika medier får vi möjlighet att se interaktionen mellan pressens skriftliga reaktion på stadslivet och de grupperingar som tog form i stadslivet självt.

Vad var då en ”grill-janne”? Den som brukar tillskrivas myntandet av begreppet är tidningsmannen Georg Lundström, som under signaturen ”Jörgen” var redaktör för och dominerade innehållet i tidningen *Figaro*, i vilken grilljannebegreppet förmodligen först dök upp i skrift 1891. Merparten av de samtida kommentarerna om grilljannen står att läsa i denna publikation och tidningen kan sägas ha fört en mer eller mindre systematisk kampanj mot subkulturen. Grilljannarna påstods vara de unga män med dandyambitioner som frekventerade en nyöppnad restaurang på Norrmalmstorg i Stockholm, nämligen Jones Grill. Namnet ”Janne” var en vanlig nedsättande benämning inom Stockholms slang vid den här tiden, på samma sätt som till exempel ”prisse” (som i ”Vad är det för en Janne?”) och användes i olika kombinationer – bond-janne, grin-janne, brill-janne (om person med glasögon) och så vidare.² Grilljannen som karikatyr plockades snabbt upp av nöjesindustrin och blev ett populärt varieténummer för den kortlivade kuplettsångaren Sigge Wulff, som framträdde som grilljannen ”Kal-le P.” Wulff avled redan 1892, men hans karaktär togs därefter över och imiterades av en rad andra underhållare under de följande åren.³ Med tiden tycks alltså grilljannen ha blivit mer och mer av en stereotyp skild från

eventuella verkliga motsvarigheter, även om dess karaktär av snobbparodi i grunden hade ett bestående tilltal. Men det är i det tidiga 1890-talets stockholmska offentlighet som grilljannen bäst studeras och det var tidsandan just då som ledde till framväxten av något som i efterhand ser ut att ha varit en utpräglad subkultur.

Den här artikeln syftar till att granska bilden av grilljannen i olika medier under tidigt 1890-tal samt den reella företeelse som dessa skildringar påstod sig avbilda. Frågeställningen är tvådelad och anknyter till både grilljannen som en ”typ” i den offentliga diskursen och som en eventuell subkultur i det stockholmska stadslivet. Varför urskiljdes grilljannen som en specifik typ och vilket ändamål hade bespottandet av honom? I vilken mån utgjorde grilljannarna en egen subkultur enligt de definitioner av begreppet som sentida forskare har identifierat? Dessa frågor är avsedda att fånga in grilljannefenomenet i stort och att ge den första vetenskapliga studien av grilljannen. Grilljannen framträder tydligt i tidens källor som en uppenbarligen typisk och välbehövlig karaktär för att ge uttryck åt strömningar i tiden och som illustrerar viktiga aspekter av livet och populärkulturen i den gryende moderna storstaden Stockholm. På så vis belyser frågeställningarna i den här artikeln mer övergripande frågor om formerandet av en stockholmsk storstadsidentitet och relationen mellan medier och offentlig performativitet i storstadskulturen.

Trots att grilljannen, som vi ska se, utmärktes av en extrem geografisk och social begränsning samt väldigt specifika yttre attribut var han inte någon unik företeelse sedd i en större kontext. I grund och botten betecknade ordet grilljanne en ung dandy med en frivol inställning till livet. Kommentarer om honom handlade främst om hans klädsel, som bröt mot de gängse normerna för hur en herre skulle vara klädd, men i förkastandet av honom fanns också en tydlig underton av mora-

lism. Det är oklart vilken samhällsställning de verkliga grilljannarna hade, men talet om grilljannen liknar den mediala diskurs som kretsade kring liknande dandykulturer i andra länder vid samma tid. Inom brittisk modehistoria har i synnerhet Christopher Breward intresserat sig för den ”working-class dandyism” som växte fram kring sekelskiftet men blomstrade först med ”teddy boy”-kulturen kring mitten av 1900-talet.⁴ Forskning kring ungdomskulturer har traditionellt fokuserat på 1950-talet som en genombrottstid, men Breward och hans efterföljare har i allt högre grad börjat uppmärksamma det sena 1800-talet som en tid för snobbiga subkulturer. Vid den här tiden talade man i brittisk media om *swells* och *mashers* som beteckning för en typ av klädsnobbar vars oblyga betoning av det yttre och av tillgjordhet förkastades. Det har stundom antytts att dessa karaktärer skulle vara kritiserade just för att de utgjordes av män från de lägre klasserna som klädde sig på ett sätt som inte passade deras sociala status, men forskningen är fortfarande i sin linda och begreppen har inte helt retts ut. Ordet ”swell” i synnerhet kunde användas även för eleganta män ur de högre klasserna.⁵

I tysk och framför allt österrikisk kontext talades det sedan sent 1880-tal om *der Gigerl* som stereotypen av en ung dandy med ambitioner på social mobilitet. Begreppet populariserades av den wienske skribenten Eduard Pözl, som plockade upp begreppet som florenade i staden omkring 1890 och kopplade det till en specifik typ av dandy som slaviskt följde de senaste moderna.⁶ Termen blev snart till den gängse benämningen på dandies i en tyskspråkig kontext, och både Georg Simmel och Adolf Loos hänvisade till det i sina studier av det moderna stadslivets karaktär.⁷ Även på andra håll i Europa talades det förstås om unga dandies som ett omistligt inslag i stadslivet. Paris hade sina *gommeux* och Italien sina *damerini*, men klädstilen och kulturen bland dandygrupperna i de brittiska, skandinaviska och tysktalande städerna förefaller

ha haft tydliga gemensamma drag, varför det är motiverat att diskutera dessa i närmare relation till varandra.

Förekomsten av grupper av unga dandies som var synliga och relativt vanligt förekommande i storstäderna tyder på flera bidragande utvecklingslinjer inom framför allt konsumtion, modekultur och social rörlighet. Den mest belysande studien av de manliga subkulturernas förhållande till 1800-talets konsumtion är utan tvekan Christopher Brewards *The Hidden Consumer* (1999) som visar hur manlig klädkonsumtion spelade en viktig roll i utformandet av sociala identiteter inom stora delar av den sociala hierarkin i det sena 1800-talets England. Breward undersöker i synnerhet relationen mellan karaktärerna som regelmässigt användes på tidens varietéscener och den manliga självbild som fanns bland arbetarklassmännen i publiken. Han demonstrerar hur dandyism ofta användes av män ur de lägre klasserna i ett maskulint identitetsskapande som var raka motsatsen till den femininiserade dekadens som i samtiden representerades av Oscar Wilde.⁸ Även modehistorikern Brent Shannon betonar hur den könsöverskridande aspekten i den tidiga dandyismen, personifierad av Beau Brummell, tonades ner efter hand som dandyismen gjorde sitt inbrott i mainstream-kulturen, men framhäver likväl hur ”conspicuous consumption” togs upp inom arbetarklassen och utgjorde en viktig del inom ansträngningen att efterlikna den övre medelklassen. Shannons bild av arbetarklassdandyn som en man som försöker imitera sina överordnade är dock otydlig, och den ”culture of emulation” som modehistorien tidigare har tagit för given har alltmer ifrågasatts till förmån för studier som uppmärksammar de lägre klassernas subkulturer som mer avgränsade företeelser. Shannon visar dock på hur *the masher* medierades som en karikatyr av de dandies som kom från lägre medel- och arbetarklass samtidigt som gränsdragningen mellan de olika dandytyperna var vaga och en *masher* om-

växlande kunde porträtteras som en överklassnobb och en arbetare med pretentioner.⁹

För svensk räkning har framför allt Anna Hedtjärn Wester studerat dandykulturens betydelse inom olika samhällsklasser under sent 1800-tal. I en främst bildanalytisk undersökning av välklädda män bland kungligheter, konstnärer och kroppsarbetare urskiljer Hedtjärn Wester ett generellt intresse för klädsel och uppträdande bland män ur skilda samhällssfärer och visar på hur olika grupper tolkade in sina egna identiteter i den konforma kostymen samtidigt som bärandet av kostym signalerade en vilja att passa in i det moderna samhället.¹⁰ Det manliga herrmodets historia i svensk kontext har behandlats översiktligt av bland andra Gunn Hasvén men mer specifika studier av relevans för denna artikel finner man snarare inom den forskning som berör ungdomskulturernas historia än inom modehistorien.¹¹ Lars Edgrens studier av ungdomskulturer bland hantverkarlärlingar i det sena 1700- och tidiga 1800-talets Malmö har bidragit till att belysa särpräglade rituella och performativa aspekter av dessa urbana grupp-kulturer.¹² Den arbetarhistoriska forskningen har emellanåt haft ett fortsatt fokus på subkultursliknande gruppidentiteter bland svenska arbetare kring sekelskiftet 1900. I synnerhet Björn Horgbys arbeten skildrar en övergång från en uppstudsigt identitet till skötsamhetsideal från mitten av 1800-talet till tidigt 1900-tal, som kan utgöra en möjlig bakgrund till framväxten av mer specialiserade subkulturer kring sekelskiftet.¹³ Den huvudsakliga svenska forskningen inom ämnet har dock bedrivits av etnologer snarare än historiker. Johan Wennhalls avhandling *Från djäkne till swingpjatt* (1994) är en av få studier som söker sig till tiden före 1900-talet i undersökningen av ungdomskulturer. Wennhall visar hur ungdomskultur inte är en tidsspecifik företeelse, men att förutsättningarna för ungdomskulturer förändrades under 1800-talet, då individualiseringsprocesser skapade ett behov hos ungdomar att tydligare definiera

den identitet de delade med varandra. Wennhall daterar uppkomsten av moderna ungdomskulturer i Sverige till 1890-talet, då han bland annat identifierar förekomsten av "snobbar" bland både manliga och kvinnliga skolungdomar.¹⁴

För det mesta likställs begreppen ungdomskultur och subkultur, eller åtminstone diskuteras de överlappande, och de flesta studier av subkulturer behandlar ungdomsgrupper. Men en subkultur är också i någon mån beroende av den bild som skapas av dess betraktare och som i de flesta fall är negativt laddad. Den här typen av mer diskursiva processer har behandlats i termer av stereotypisering, ett fenomen som av Michael Pickering har kopplats till framväxten av modernt stadsliv under 1800-talet och den följande objektifieringen av främlingar i den urbana folkmassan. Pickering hämtar inspiration från urbanitetssociologer såsom Georg Simmel och Richard Sennett i sin karakteristik av stereotypisering som en konsekvens av urban oförutsägbarhet och sammanblandning. "Den andre" finns mitt ibland oss.¹⁵ Men inom sociologisk forskning tenderar man att skilja mellan stereotyper och typer, där den förra uttrycker något som alla i grunden vet är en förvrängning men där den senare uppfattas som mer sann.¹⁶ Den österrikiske etnologen Jens Wietschorke är en av dem som skrivit mest detaljerat om framväxten av urbana typer i det moderna storstadslivet. Han urskiljer identifierandet av typer som ett symptom på social förändring, men talar också om fenomenet som en del av folklore och gör därmed viktiga kopplingar mellan representationen av typer och de representerades egen performativitet. Wietschorke uppmärksammar både den "folklorisering" som bildas i en kollektiv diskurs och den "självfolklorisering" som aktörer själva mer eller mindre medvetet gör i sin självpresentation. Den urbana typen beror på en "ständig blandning av medierade troper och performativa praktiker: en cirkulation mellan gata och scen, text och bild, sociala re-

lationer och bearbetningar i populärkulturen".¹⁷

När man således talar om subkulturer är det emellanåt svårt att skilja mellan den bild av subkultursmedlemmen som skapas i mediernas stereotypisering och den identitet som medlemmarna själva förmedlar. De båda bilderna påverkar onekligen varandra, i det att ungdomar med en ambition att knyta an till en uppfattad gruppidentitet hämtar inspiration både från subkultursmedlemmarnas verkliga beteende och den medierade bilden av subkulturen. Huruvida denna blandning av mediebild och vardagligt beteende var lika stor på 1800-talet som idag kan dock diskuteras. Dandyismen har identifierats som en subkultur av den framstående subkulturforskaren Ken Gelder. Hans bild av subkulturen formas av både den utifrån observerade mediebild och medlemmarnas beteende, men tyngdpunkten i hans framställning av dandyism, som han ägnar ett kort avsnitt åt i sin bok, ligger på deras performativitet. Gelder betonar den inneboende anakronismen i de flesta dandygrupperns självpresentation och menar att dandyismen alltid på något sätt strävar efter att vara "out of step with its context".¹⁸ Med utgångspunkt i Baudelairens berömda karakteristik av dandyn framställs dandyn som en man som försöker skapa ett nytt aristokratiskt och estetiskt ideal i envis reaktion mot modernisering och demokratisering, en reaktion som är dömd att misslyckas. Dandyns förhållande till modernitet är komplext, vilket vi kommer att se, men dess vilja till distinktion och extravagans löper som en röd tråd genom de flesta uttryck av dandyism.

Subkulturer som på något sätt är kopplade till dandyismen har inte alltid benämnts med ordet "dandy", men under större delen av 1800-talet florerade grupper i flera europeiska storstäder som på implicita sätt knöt an till den elegans och den kombination av extravagant och klassiskt herrmode och modern individualism som dandyn i grunden handlade

om. Brent Shannon använder sig av ordet "folkdandy" för att beteckna den dandyism "underifrån" som engelska forskare har identifierat, och det är en god benämning på det fenomen som kommer att behandlas här. Artikeln kommer i det följande att disponeras efter de olika huvudsakliga källmaterial som berör grilljannen och som indirekt aktualiserar de teman som grilljannen kopplades till: först en genomgång av grilljannen i Jörgens kåserier i *Figaro* (grilljannen som socialt hot), sedan grilljannens avbildning i samtida skämtteckningar (grilljannen som modeutmanare), och slutligen grilljannebegreppets användning som refererande till den sociala verkligheten snarare än som karikatyr, i både nyhetsrapportering och personliga källor såsom brev och dagböcker (grilljannen som subkultur/ungdomskultur). Härefter kommer de olika observationerna att diskuteras mer utförligt i relation till de teoretiska begreppen "typ" och "subkultur".

Grilljannen och Jörgen

Uppkomsten av moderna subkulturer kan i viss mån kopplas till framväxten av ett nytt mediasamhälle, och i synnerhet till medier som på olika sätt kommenterar och karakteriserar storstadslivet. Detta gör naturligtvis inte subkulturer helt avhängiga kommentarer i medier, men mediebildens bidrar åtminstone till att avgränsa subkulturella företeelser till en specifik grupp och kanske därmed också till att tydliggöra identiteten för gruppmedlemmarna själva. Den här typen av cirkulation är svår att spåra utan ordentlig dokumentation från både medierna och gruppmedlemmarna och i de allra flesta fall är vi helt beroende av källmaterial från den förra sfären. Men i det följande kommer vi emellertid att se hur gränsen mellan dessa två sfärer kan vara flytande.

I det sena 1800-talets Stockholm började det dyka upp en mängd tidskrifter utöver den nyhetsrapporterande dagspressen, som på olika sätt var knutna till stadslivets beskaffen-

het. Flera av dessa tidskrifter kallade sig själva boulevardtidningar och under ett antal år under framför allt 1880- och 90-talen spelade de en framträdande roll i huvudstadens medielandskap och bidrog till att skapa en tydlig självbild åt det växande Stockholm.¹⁹ Den mest berömda boulevardtidningen hette *Figaro* och nådde stor framgång sedan den 1887 tagits över av den stigande stjärnan inom tidens tidningsvärld, redaktören Georg Lundström. Lundström skrev under signaturen "Jörgen" och det blev snart tydligt att han satte sin prägel på det mesta av innehållet i tidningen. De flesta större artiklar i tidningen förefaller skrivna av Jörgen eller speglar hans åsikter om olika samtalsämnen i den borgerliga stadsmiljön. "Figaro var Jörgens dagbok", skrev man sedermera i dennes dödsruna.²⁰ Jörgen framstod som den mest karismatiska kåsören i tidens Stockholm, inte minst för att han frispråkigt uttalade sig om det mesta som hände i staden och med tydlighet uttryckte sina åsikter. När det var något han inte tyckte om berättade han det i klara ordalag och han stannade sällan vid att endast säga vad han tyckte – han drog sig inte för att karikera och håna.

Ett av de fenomen som blev ett återkommande föremål för åtlöje i *Figaro* var en typ av unga män som hade börjat synas på den nyetablerade restaurangen Jones Grill Room, ursprungligen belägen vid Jakobs torg men sedermera flyttad till Norrmalmstorg. Det var den första grillrestaurangen i Sverige och den grundades av de engelska bröderna Oskar och Albert Jones omkring 1890. Inrättningen blev väldigt framgångsrik men tycks samtidigt ha blivit alltmer förknippad med ljusskygga aktiviteter och redan 1893 bytte stället ägare och byggdes om.²¹ På hösten 1891 dyker begreppet "grilljanne" upp de första gångerna i *Figaro*. En utförlig beskrivning ges i en artikel skriven av signaturen "Sir Jonathan":

Signalement: 1,78 m. lång, ljusa här (sic), ögon blå, knotigt ansigte, rudimentära mustascher,

med försök till uppborstning, begagnar helst enkeltjusare, i brist derpå näsklämmare, föröfrigt något kobent. Klädedrägt: Mörkblå kort-kavaj i dillströmssäck-form med två knapprader och breda kantband, deröfver en gul, kavaj, ännu vidare och kortare, styf, ohygglig, halsjernsskjortkrage, mest liknande far mins gamla 'fademördare', ljus halsduk, stundom med spännen i nacken, stundom knuten å la örlogsgast, stort skjortbröst, bredrandiga grå säckbyxor, uppvikta nedtill, gula skinnskor. Något för kort käpp, mycket för tjock, röker cigarr och ser dum ut. Tycks med förkärlek idka umgänge med precis lika ungherrar. Sedd akter ifrån är han ett kvarter smalare öfver axlarna än det ställe der risbastu plär appliceras på vanartiga pojklumlar.²²

Tonen i skildringen av grilljannen är redan från början förtrolig, som om skribenten tar för givet att läsaren är väl förtrogen med sammanhanget och ämnet. Detta är ett genomgående drag i tidningen, vilket gör att bilden av grilljannen i grunden formas av en identifikationsprocess. Genom ett explicit "vi och de"-tänkande utmålas grilljannen som en negation av redaktionens och läsekretsens smak och livsstil. Beskrivningen är tydligt raljant och överdrivet detaljerad, vilket ger ett intryck av extrem konformitet i grilljannarnas utseende. Fokus i framställningen ligger på grilljannarnas klädsel och uppträdande och i en kommentar till beskrivningen signerad Jörgen anmärks att "äfven om man borttar öfverdrifterna, så äro dessa våra grilljannar inte fashionabla och moderna". Jörgen fortsätter med att påpeka det omoderna i de specifika plaggen som grilljannarna använder: "Gula skor brukas ej. Och drägterna äro åter långa och mörka med rock och benkläder i samma färg, helst om det är helkostym."²³ Det förefaller alltså framför allt vara klädseln som ger upphov till tidningens förkastande av dessa unga män. Jörgen hade för vana att uppträda i pedantiskt korrekt klädsel och närde väldigt bestämda åsikter i frågan.²⁴ De gånger grilljannen förs på tal i tidningen är modet ett ständigt tema, men aversionen mot grilljan-

narna går djupare än så. I en senare beskrivning tillkommer aspekter av grilljannens karaktär:

Grilljanne är en specifik stockholmare: en ung herre som går till Jones på auktoritet, äter och dricker hvad som helst, bär pincenez och dunderkäpp, grinar illa, gör ingenting, (utom skulder) svältföder en tam dogg, lånar pengar af procentare, helst mot falska reverser, låter kappvaktmästare stoppa galoscher i fickorna på sig, skryter af sina 'eröfringar' och krämpor, klär sig gammalmodigt, brokot och kortstubbadt enligt Wien-mode och som stalldräng utan att ens ha häst, och ofta slutar på Långholmen. I god tid. Med få ord: Grilljanne är omodern, kortstubbad, morsk halfherre, som vet inte (sic), tål allt, tror på rang och pengar, börjar hos Jones och slutar på Långholmen. Men en fin och förnäm och smakfull karl är ingen janne.²⁵

Här har tidningen gått ännu längre i sina ansträngningar att ta avstånd från grilljannen, och det är som om grilljannen får förkroppsliga alla de egenskaper och moden som Jörgen tycker illa om. Förutom grilljannarnas enhetliga utseende och brist på individualitet framhålls deras dåliga ekonomi, bristande intelligens och bildning samt deras snorkighet. Dessutom antyds det genom referensen till Långholmen att de är halvkriminella och att deras ansvarslösa leverne kommer att resultera i brottslighet. En fientlighet mot uppkomlingar framkommer i dessa artiklar, inte minst i den avslutande formuleringen om att jannar aldrig är "fina och förnäma" herrar. I den tidigare citerade artikeln konstateras på likartat vis att "en ung verkligen bättre herre" aldrig skulle uppträda i grilljannens utstyrsel. En brist på individualism och självständighet utmärker också kritiken, som tar fasta på hur grilljannarna "äter och dricker hvad som helst" och bara umgås med andra grilljannar. Denna betoning på grupp beteende tillsammans med deras ointelligenta manér och särskilda kroppsspråk leder till en senare artikel där grilljannen beskrivs som "ett nyligen upptäckt ryggradsdjur, som dock står på gränsen

till de ryggradslösa”. Här påbörjas också en jämförelse med apor som skulle komma att bli ett återkommande tema när man drev med typen. ”Alla äro ense om, att de utgöra de kraftigaste bevis, som hittills lemnats för Darwinismen, (sic) och vänta med visshet, att vid århundradets slut äfven den felande länken skall synas. Djuren benämnas därför också ’gorillor’ och ’fin-de-sièclar’.”²⁶

Ganska snart efter att fenomenet identifierats gavs det utrymme i tidningen åt en återkommande spalt ägnad åt ämnet. I *Figaro* fanns en rad stående inslag som signalerades med en särskild vinjett. När ämnet grilljannen togs upp började man använda sig av en vinjett som bestod av en teckning av tre identiska grilljannar på rad, samtliga med de utmärkande attributen bred slips, tjock käpp, litet plommonstop, hög skjortkrage, monokel samt en liten mustasch. Som vi ska se började grilljannens lättigenkännliga utseende att användas av skämttecknare, men även i skrift dominerades alltså häcklandet av grilljannen av kritik mot dennes yttre drag. Av artiklarna i *Figaro* att döma var grilljannarna en typ av unga män med smak för ett ansvarslost leverne som frekventerade stadens varietéer och restauranger, i synnerhet grillrestaurangen på Norrmalmstorg. Begreppet grilljanne tycks snabbt ha plockats upp av andra tidningar som en behändig benämning på denna typ av män som Stockholmstidningarnas skribenter och läsekrets uppenbarligen hade ett behov av att sätta ord på. Jörgen klargör att han ursprungligen lanserat olika möjliga benämningar, varav ”dekadansfjant” var hans favorit, men att grilljanne var det ord som vann burskap. Även benämningarna ”gorillor” och ”säckflabbar” nämns som synonymer.²⁷

Talet om grilljannar i *Figaro* är sällan frikopplat från beslättrade ämnen. I huvudsak används vinjetten med de tre grilljannarna för att diskutera herrmode, något som Jörgen tydligen hade specifika åsikter om, men redan hösten 1891 talas det om grilljannarna i samma andetag som man tar upp ett omskrivet

brottmål från tiden, nämligen det så kallade Mörnerska målet. Historien handlade om den unge dagdrivaren John Mörner, som levde på sin mer ordentlige och ekonomiskt ordnade bror Bror Mörner, och som med hjälp av finansiering från denne kunde leva ett utsvävande liv. Natten till den 4 september 1891 kom John till Brors lägenhet för att låna mer pengar. Bror vägrade eftersom John redan var skyldig honom en hel del och i bråket som följde avlossade John ett skott mot sin bror som senare avled. Detta fall passade väl in i den moralistiska diskussion kring huvudstadens nattliv som fördes i tidens medier, och av Jörgen kunde det användas för att ge tyngd åt förkastandet av grilljannekulturen. John Mörner framställs i *Figaro* som en grilljanne och det framkom i det rättsliga efterspelet att John Mörner direkt efter mordet uppsökt bland annat Jones Grill.²⁸

Boulevardtidningens speciella plats i det sena 1800-talets medielandskap gör det svårt att karakterisera dess uttryck som särpräglat moraliskt eftersom den i stor utsträckning byggde på att uppmärksamma och försköna storstadens nöjesliv. Jörgens texter om grilljannarna förkastar deras livsstil och beteende, men inte huvudsakligen på ett moraliserande sätt utan för att de har ”fel” stil och för att de inte betar sig gentlemannamässigt. Deras uppträdande är skrytsamt och framfusigt och de lägger vikt vid pengar och status utan att hymla med det. Det är en typ av beteende som trotsar de ideal som vid tiden framfördes i rådgivningslitteratur och finkultur. Den litterära och bemedlade skribentens hån av unga snobbar dyker upp i Charles Dickens karikatyrer av butikslärlingar i 1840-talets London liksom i Søren Kierkegaards texter från 1830-talets Köpenhamn. Distansen mellan ung och gammal samt mellan övre och lägre medelklass är ett vanligt tema i det europeiska 1800-talets storstadskultur. Den karakterisering av grilljannarna som *Figaro* utför på ett väldigt medvetet och konkret sätt kan liknas vid den identifiering av urbana ”typer”

som var ett vanligt förekommande fenomen i det sena 1800-talets urbana medier. I bara några få artiklar har Jörgen i princip ensam lyckats skapa just en sådan typ genom att lägga fokus på dess yttre attribut samt att upprepa dessa flera gånger. Jens Wietschorke anmärker hur urskiljandet av urbana typer lånade drag från naturvetenskapens klassificeringar och därmed framställde sociala förhållanden som naturgivna och orubbliga.²⁹ Artikeln där grilljannen beskrivs som en nyupptäckt djurart är ett tydligt exempel på detta och i vissa sammanhang användes dessutom synonymen ”grilldjur”.³⁰

Jörgens bild av grilljannen utmålar honom således som ett socialt hot eller som en karaktär som hotar att rubba sociala förhållanden, både med sin sociala klättrambition, sina provokativa kläder och sitt obehärskade levnadssätt. Om man vidgar sitt fokus till andra publikationer från samma tid ser man hur Jörgens kampanj är framgångsrik i att etablera grilljannen som en stereotyp. Redan på *Figaros* egna sidor ser man resultatet av denna reproduktion i och med att tidningen gör reklam för ”Fin-de-siècle-punsch”, vars annonser illustreras med grilljannekarikatyror. Jörgen och hans tidning får förmodligen ha äran av att ha introducerat begreppet och gjort en vidare allmänhet uppmärksam på det mode och den livsstil som unga män i innerstan odlade, men i och med att grilljannen som stereotyp till stor del byggde på dess visuella uttryck kan *Figaros* representation inte diskuteras i avskildhet från visuella representationer.

Grilljannen och skämttecknarna

Det är tydligt från början att grilljannen främst kännetecknas av sina yttre attribut, som Jörgens beskrivningar ägnar störst utrymme. De klädesplagg och accessoarer som betonas är den korta och vida kavajen³¹, breda byxor uppvikta nedtill, spetsiga gula skor, hög styv skjortkrage, monokel (”enkeltjusare”) eller pincené (”näsklämmare”), små vuxade mustascher, kort och tjock promenad-

käpp samt cigarr. Från början av 1890-talet och några år framåt dyker det upp teckningar i tidens svenska skämtpress där män som uppvisar de flesta av dessa attribut syns. Vissa av attributen varierar något; förekomsten av ett för litet plommonstop tycks också ingå i schablonbilden av grilljannen, liksom att vissa av de mer diskreta inslagen (skorna, monokeln osv.) emellanåt tas bort, men att bilderna anknyter till den etablerade typen är oftast tydligt. En man med grilljanneutseende identifieras inte alltid som en grilljanne i bildtexterna, men det tycks ha varit tydligt för tidens läsekrets vad för slags karaktär som avsågs.

Svensk skämtpress tar sin början redan i det tidiga 1800-talet men det var under seklets sista decennier som dess guldålder inledes. De två främsta publikationerna var *Söndags-Nisse* (grundad 1862) och *Kasper* (1869) och den storhetstid som den här typen av tidningar upplevde från 1800-talets andra hälft fram till 1920-talet kännetecknar en speciell fas i den borgerliga kulturens och pressens utveckling. En viss diskurs och samhällssyn gav en god grogrund för dominansen av en urbaniserad och litterat utgångspunkt som skulle komma att förändras efter första världskriget och de följande samhällsförändringarna samtidigt som framväxten av andra medier i viss mån konkurrerade ut skämtpressen.³² Den massproduktion av underhållningsprodukter som skämtpressen var en del av möjliggjordes av de förutsättningar för en billig tidningsproduktion och en utvecklad annonsmarknad som tidigare hämmat pressen. Det sena 1800-talets skämtpress har enligt Lars M. Andersson nära släktband med boulevardpressen, som av samtiden påstås ha setts som en och samma genre. Både skämt- och boulevardtidningar hade en samhällskritisk ton som var frånvarande i den övriga veckopressen och båda tidningstyperna ”hör hemma i den offentliga läsningens tradition snarare än den privatiserande som är veckopressens”.³³ Innehållet i tidningar som *Figaro*

och *Söndags-Nisse* behöver inte jämföras särskilt djupgående för att likheter i tonfall, ämnesval och artikelutformning ska bli tydliga.³⁴ Således är det logiskt att studera de båda genrerna bredvid varandra, åtminstone i en undersökning av 1890-talets Stockholm, där pressens olika organ ständigt kommenterade och refererade till varandra, vilket gav upphov till en framträdande skriven version av staden som bidrog till formandet av en storstadsidentitet för läsarna.

Det är tydligt att bilden av grilljannen utvecklades parallellt i skämttidningarnas bilder och i *Figaros* kolumner. Även om begreppet lär ha lanserats av Jörgen snappade skämttecknarna snabbt upp de moden och den livsstil som grilljannen förknippades med och en genomläsning av *Söndags-Nisse* och *Kasper* under första halvan av 1890-talet visar hur karikatyren av grilljannen snabbt etablerades som en trop med vilken tecknarna kunde räkna med att läsaren förstod konnotationerna. Från våren 1891 börjar vaga prototyper till figuren att dyka upp och i takt med att begreppet blir populärt blir karaktären allt tydligare definierad. Under 1892 och 1893 dyker den upp med jämna mellanrum och 1894 återkommer den ständigt, nu som en mer utpräglad karikatyr. I de flesta teckningar där tydliga grilljannefigurer dyker upp är syftet endast att driva med grilljannen. En teckning i *Söndags-Nisse* med rubriken "Grilljannemoral" visar en tydlig representant för typen, klädd i vid rock, breda uppvikta byxor, spetsiga skor, hög skjortkrage, liten hatt, monokel och med en cigarr i munnen (fig. 1). Den speciella käppen är inte lika tydlig här som på andra bilder därför att bäraren håller den bakom ryggen. Han står och pratar med en annan man som antagligen ska representera ett mer konventionellt och sobert utseende. "Återigen en ny rock", säger denne, "vilkendera i ordningen är det för denna säsong?" "Det vet jag inte", svarar grilljannen, "men min skräddare är rik karl och han kan gärna kosta på sig det."³⁵ Fokus är återigen på grill-

1. Grilljannekarikatyr i *Söndags-Nisse*, 25 mars 1894.

jannens klädsel, men detta används för att rikta kritik mot hans ansvarslösa leverne och kortsiktiga ekonomi. Grilljannen stod för uppkomlingen eller den man som försökte leva ett lyxigt och oföretagsamt liv utan att ha tillräckliga medel för det. En annan teckning i samma tidning visar två grilljannar gående nerför en gata med rubriken "En grupp arbetslösa" ovanför³⁶ (fig. 2).

I sinom tid tog även *Söndags-Nisses* mest namnkunnige tecknare Albert Engström sig an grilljannen. I en teckning med titeln "Grilljannens utveckling" visas i bildens vänstra halva "hr. J. Grill", en karikatyr av en typisk

2. Teckning i *Söndags-Nisse*, 18 mars 1894.

grilljanne, och i bildens högra halva ”hr. J. Grill junior” (fig. 3). I denna framtidsvision har utvecklingen gått överstyr och alla de överdrivna inslag som är typiska för grilljannen har blivit ännu mer överdrivna. Skjortkragen når upp till öronen, plommonstopet är litet som en tekopp, byxorna är vida och korta och skorna spetsiga som lansar. Dessutom har cigarren med munstycke blivit så vräkig och stor att den måste dras på en kärra och den omistliga tjocka promenadkäppen är nu så stor och tjock att den bärs över axeln av ett stadsbud som pustar och stönar bakom grilljannen.³⁷ Humorn här är inte lika moraliserande utan bygger huvudsakligen på modets överdrifter. Idén är löjligt enkel. Vad händer om grilljannemodets överdrifter fortsätter att utvecklas i samma riktning? Även denna representation av grilljannen flörtar med darwinistiska idéer, men där andra teckningar har

en tydligt samhällskritisk underton utmynnar den här i rent nonsens.

Skämtteckningarna av grilljannar bygger på vissa specifika teman. I flera bilder riktas skämtet mot något inslag i grilljannens utstyrelse, i andra betonas grilljannens oblyga intresse för det motsatta könet och i en tredje kategori framhålls som vi sett grilljannens osäkra ekonomiska status. I tidningen *Kaspers* teckningar finns exempel på samtliga teman.³⁸ Framför allt används grilljannen som en flörtande charmör. I teckningen ”Förtjusning” står två tydliga om än oidentifierade grilljannar och spanar på förbipasserande damer.³⁹ Ett vanligt motiv i tidens skämtbilder var svårigheterna för kvinnor att bli lämnade ifred av män när de gick på stadens gator. Scener där en herre förföljer eller försöker stoppa en dam med något fräckt eller tvetydigt förslag dyker upp med jämna mellanrum även innan grilljannen har gjort sitt intåg, men i och med att grilljannetyper etableras börjar man använda denne i sådana scener. De fenomen som grilljannen representerade var således inte nya eller unika för grilljannen. Flörtande, uppkomlingar, social rörlighet och modeflugor var föremål för skämt långt tidigare. Grilljannen framträder därmed som en välkommen koncentration av dessa ämnen, en karaktär med vilken man kan skämta om alla dessa teman och samtidigt väcka läsarens igenkänning.

Den underliggande tematiken i dessa ämnen handlar dels om problematiken kring lössläppt och ohämmat beteende, dels om social rörlighet – två frågor som präglar mediediskursen under den här tiden. I *Figaro* behandlas som vi sett dessa teman mer uttryckligt medan de i skämtteckningarna framstår som mindre angelägna och mer lättsamma. Det mest frapperande med grilljannen i teckningarna är hur han här förvandlas till föga mer än en pajas, en endimensionell figur som vi bara ska skratta åt. Hotet som anas i Jörgens texter är inte lika framträdande. Om man jämför grilljannen i teckningar

från åren efter 1894 med de prototyper som dyker upp före eller i samma veva som begreppet myntas, ser man hur figuren blir mer och mer särpräglad och karikerad. I en del tidiga varianter används grilljanneklädseln mest för att signalera en ung man, möjligtvis med snobbiga tendenser.⁴⁰ Således är det kanske i de tidiga bilderna som vi ser representationer av hur en grilljanne såg ut i verkligheten, medan han i de senare bilderna har blivit till ett slags seriefigur.

Verklighetens grilljannar

Driften med grilljannen är kopplad till en varierad mängd teman – klass, manlighet, mode, smak, stadsliv, uppförandeideal och så vidare. Uppenbarligen blev grilljannen för en tid till en ovanligt användbar karaktär för att driva med saker på dessa teman under en viktig formeringsfas i Stockholms historia. Men det är svårt att dra slutsatser om grilljannens kulturhistoriska betydelse om vi inte också försöker ta reda på i vilken mån grilljannekarikatyren refererade till en verklig

förebild. Antingen var grilljannen en helt fiktiv karaktär, vilket i så fall innebär att han uppfanns för att kanalisera vissa frustrationer i samtiden, eller så var han en lätt överdriven representation av en grupp människor som verkligen existerade, vilket skulle betyda att det fanns en motkultur i Stockholms stadsliv som medvetet avvek från de normer som grilljannens belackare ville upprätthålla. Sanningen ligger förmodligen någonstans däremellan.

Grilljannen dyker upp i skämt- och boulevardpressen ganska plötsligt. I början av hösten 1891 börjar Jörgen och skämttecknarna att uppmärksamma typen. Reagerade de på en subkultur som hade vuxit fram kring Jones grillrestaurang sedan den öppnade dörrarna året innan? Ett annat populärkulturellt fenomen som använde grilljannefiguren och som komplicerar relationen mellan de olika representationerna är kuplettsångaren Sigge Wulff. Wulff var en av tidens absolut mest framgångsrika revyartister och hans karriär var lika kort som kulturhistoriskt betydelse-

3. Teckning signerad Albert Engström, *Söndags-Nisse*, 11 mars 1894.

full. 1890 började han uppträda i Stockholm och blev snabbt en flitigt engagerad varietéartist. Redan vid samma tid drabbades han dock av tuberkulos, vilket ledde till hans död vid 22 års ålder i januari 1892. Innan dess hade han dock hunnit bli ett av Stockholms främsta namn inom underhållningsbranschen, mycket tack vare hans bejublade framträdande som "Kalle P", en karaktär som parodierade grilljannen.⁴¹ Upprinnelsen till denna karaktär är dock komplicerad att döma av den historia om tillkomsten som Wulffs textförfattare Emil Norlander berättar i sina memoarer. Enligt Norlander hämtade Wulff inspirationen till figuren från den tyska komikern LITTLE Carlsen, som Wulff sett uppträda som *Gigerl*. "Den typen hade Sigge sett i månadstal", skriver Norlander, "och slutligen beslutit lägga om sin egen typ à la Littkes."⁴² Exakt vad som menas är oklart, men det förefaller som om Wulff inspirerades av den karaktär som Carlsen spelade samtidigt som han hämtade stoff från den "typ" som han i "månadstal" hade stött på själv. Gigerl-figuren som syns i tyska och österrikiska skämttidningar vid samma tid har exakt samma utstyrsel som grilljannen. Frågan är om Wulff bara stal denna karaktär och grilljannefiguren utvecklades ur denna, eller om de moden som gällde i Wien och München nu hade tagit sig till Stockholm och det fanns anledning att driva med samma typ även där.⁴³

Sigge Wulffs Kalle P. väcker alltså ytterligare frågor kring grilljannens verklighetsförankring. Kuplettens enorma framgång gör det snarare svårare att urskilja huruvida karikatyren refererar till någonting utanför texten eller bara till andra texter. I och med Wulffs bortgång tog andra artister över hans nummer. Hilding Nihlén efterträdde Wulff med Norlanders välsignelse, men mer skamlösa efterrapningar förekom också, som den av Carl Uby skrivna kupletten "Calle P:s missöden", enligt den publicerade versionen "sjungen af Fin de secle (sic) sångaren Dal-Bensor".⁴⁴ För att nå klarhet i frågan om

de verkliga grilljannarna måste vi alltså söka oss bortom populärkulturens karikatyrer. Det mest givna stället att leta på är naturligtvis dagstidningarnas nyhetsrapportering. Här dyker begreppet grilljanne upp i flera olika sammanhang men uttalandena om dessa unga män är sällan objektiva eller neutrala. En notis i *Dagens Nyheter* i början av 1892 rapporterar om en ung man vid namn Wallin som häktats för växelförfalskning efter att ha förfalskat namnteckningar på växlar och reverser "för att kunna föra ett dyrbart och utsväfvande lefnadsätt". Enligt artikeln ska Wallin, som till en "såsom förmögen ansedd slaktare å Södermalm", ha spenderat arvet efter sin far sedan han fått "smak för det kafé- och variété-lif som blifvit så mången ung mans olycka". Trots att hans pengar tagit slut har han dock "varit ytterst elegant, ett mönster för de superfina snobbar, som i folkspråket fått benämningen 'grilljannar' och som å hufvudstadens offentliga ställen ådraga sig en visserligen icke smickrande uppmärksamhet."⁴⁵

Fördömandet av grilljannekulturen lyser igenom även i de mest kortfattade nyhetsrapporteringar. Så sent som 1896 rapporterar *Svenska Dagbladet* om "en hel liga s.k. 'grilljannar'" som står åtalade för "bedrägligt förfarande mot hyrkuskverk":

De unga 'jannarna' i en ålder af 18–23 år tyckas en längre tid ha lefvat temligen öfverdådigt på andras bekostnad. De ha intagit fina supéer å restauranterna och reqvirerat åkdon för längre körturer utan att liqvidera.⁴⁶

I dessa notiser associeras begreppet grilljanne främst med ett oansvarigt och lösaktigt leverne, ett slags 1890-talets "lyxfälla". Wallin påstås även ha uppträtt klädd som en snobb, men det är i båda fallen oklart i vilken mån den identitet som tidningarna applicerar på dessa män även var självpåtagen. I en artikel i *Aftonbladet* 1896 rapporteras om en "samling af mer eller mindre öfverklassmässiga 'grilljannar'", som stört en varietéföreställ-

ning. ”Under ett oartikuleradt vrålande, som genljöd vidt omkring, bombarderades efter föreställningarnas slut under nära en halftimmes tid den öfvergifna tribunen med buteljer och glas.” Enligt skribenten var det ”icke förkomna individer ur samhällets drägg, utan till stor del snobbar ur dess grädda, som på detta sätt visade prof på, att de äro värdiga sin ställning i samhället”. Föga förvånande lämpar sig alltså grilljannen väl även för en politisk polemik, och de uppkomlingar som porträtteras av andra tidningar som slynglar ur en lägre medelklass som försöker passera som bättre herrar förvandlas här till överklassherrar som betar sig som ”salongspöbel”.⁴⁷ Det tycks föregå en smärre konflikt mellan journalistfalangerna om tolkningsföreträdet beträffande grilljannarna. Detta gör det förstås ännu svårare att komma nära dem, även om de händelser som rapporteras gissningsvis har ägt rum.

Att grilljannar betedde sig allmänt frimodigt på varietéer finns det ytterligare bevis på. *Figaro* berättar om en likartad incident då ”sju grilljannar mellan 17–23 år” marscherat in på en teater och satt sig på främre raden.

Om en stund började de – enligt sin älskliga, men otroliga pojkslyngelsvana – att störa föreställningarna, hyscha och applådera på oriktiga ställen, hånande tillropa de spelande och – *kasta sockerbitar åt dem*. Som af dylika herrar anses – qvickt (kursivering i originalet).

Efter hand blev resten av publiken alltmer irriterad och försökte få tyst på dem, men enligt artikeln lyckades det inte förrän en ”medelåldrig officer” reste sig upp och ropade ”Tyst, grilljannar!”⁴⁸

Historien så som den berättas i *Figaro* förefaller något tillrättalagd, åtminstone vad gäller ingripandet av officeren, som beskrivs som en ”fint utseende herre” och blir en lite väl passande sober och respektabel motvikt till grilljannarna. Huruvida händelsen är helt uppdikad är däremot tveksamt. Från Göte-

borg rapporterades samma år om en ”vidt bekant extravagant ung Göteborgssnobb” som under en föreställning på Trädgårdsföreningen satt på läktaren och kastade sockerbitar på människorna nedanför medan han ropade ”Gapa!”. Upptåget avbröts även denna gång av en auktoritetsperson – i det här fallet en läkare – som gick upp till honom och gav honom en örfil.⁴⁹

Tyvärn förblir rapporterna ständigt vaga och grilljannarna identifieras aldrig närmare. I vissa fall har berättelserna drag av vandringssågen då grilljannarna alltid på ett lämpligt sätt får sitt straff på slutet och det sällan tydliggörs på vilken teater det inträffade ägde rum. Men historierna innehåller också detaljer som ger ett intryck av verklighetsförankring. Varför kastade man just sockerbitar? Och rapporterna bör likaledes förstås utifrån den kulturhistoriska kontext som de tillkom i. Åren fram till det så kallade varietéförbudet 1896, då det blev förbjudet att sälja sprit i samband med varietéteatrar, var Stockholms underhållningsvärld förknippad med ett otyglat och vulgärt beteende som debatterades livligt i tidningarna. Här förefaller grilljannen ha blivit en passande galjonsfigur att moralisera kring, och det är anmärkningsvärt hur ingen fraktion i medierna ville ta hans parti. För den liberala pressen var det ett sätt att peka på överklassens utsvävande liv och för den konservativa pressen var det en kritik mot uppkomlingar och män från de lägre klasserna som ville agera eleganta herrar. Men om grilljannarnas kultur nu var en imitation av de övre klasserna, varför klädde de sig då så egen-sinnigt, på ett sätt som knappast verkar ha haft någon motsvarighet bland grevar och baroner? Är den speciella klädedräkten och det uppstudsiga beteendet tecken på att grilljannarna var en tidig urban subkultur?

Det är kännetecknande för en viss form av epitet att ingen väljer att kalla sig det själv, det är bara något som appliceras på ”den andre”. I det tidiga 2000-talets Sverige har

begreppet ”hipster” onekligen denna funktion, medan termer som ”bög” och ”nörd”, som ursprungligen varit nedsättande skällsord, sedermera approprierats av dem som anser sig vara det.⁵⁰ Ordet grilljanne var ett lika undflyende begrepp för 1890-talet. Den flytande gräns som idag syns mellan den som anklagar andra för att vara en hipster och den som i andras ögon är en hipster kan möjligen vara till hjälp i att reda ut begreppen kring grilljannen.⁵¹ Jag har inte lyckats hitta någon källa från 1890-talet där en person själv kallar sig grilljanne. Det närmaste man kommer är kanske ett brev som Hjalmar Söderberg skriver till sin vän Bo Bergman i december 1891, där han i förbifarten påpekar: ”Jag har ny grilljannedress af svart cheviot. Måste skriva revers.” Några rader längre ner återvänder han till ämnet: ”Jag är litet kär i ett par flickor. Röner någon uppmuntran, i synnerhet efter anläggandet af nya grilljannedressen, utan söm i ryggen.”⁵² Passusen ger oss dessvärre inga detaljer, men den väcker onekligen frågor huruvida en man som den unge Söderberg måhända tillhörde just den kategori av unga ambitiösa urbana män som grilljannarna likställdes med. Tonen mellan Söderberg och Bergman är ofta ironisk och det är troligt att Söderberg använder ordet i denna anda, men han tycks samtidigt vara medveten om att hans dandytendenser riskerar att passera gränsen till det oacceptabla. Att Söderbergs ”grilljannedress” är svart är märkligt, med tanke på att tidningarnas hån av grilljannen ofta uppmärksammar de grälla färger som deras kläder hade. Den framgång som Söderberg tack vare sin nya klädsel tycks ha haft hos det motsatta könet talar dock för att grilljannemodet faktiskt i vissa kretsar sågs som attraktivt och modernt. Söderberg var vid den här tidpunkten 22 år gammal och tillfälligt bosatt i Kristianstad. Han hade dock kontakter med Stockholms tidningsvärld, bland annat Jörgen själv, till vars tidning han bidrog med enstaka alster. Denna koppling visar kanske på hur närliggande de kultursfärer

som Jörgen utmålar som vitt skilda faktiskt kunde vara. Var Jörgen medveten om att några av grilljannarna tillhörde hans egen krets, eller var det rentav hotet från en yngre generation litteratörer som framkallade hans nidsbild?

Att begreppet grilljanne kunde användas för att beteckna unga uppkomlingar i olika avseenden demonstreras i en artikel från 1894 som riktar skarp kritik mot ”hela skaran af allra nyaste litterära ’grilljannar’”, som ”läst Bang och Jacobsen och Kielland och Hamsun och Bourget och Zola och Flaubert och Huysmanns (...) men för resten ingenting” och producerar ”en i all sin förkonstling barbarisk prosa med de vämjeligaste grilljanneattribut”.⁵³ Hjalmar Söderberg är en av de litterära grilljannarna som skribenten nämner, men Söderbergs förhållande till grilljanneidentiteten är ambivalent. I hans första roman *Förvillelser* (1895) förekommer ett återkommande skämt kring en av bifigurerna, löjtnant Gabel, och dennes val av byxor. I en restaurangscen i romanens början inträder Gabel iklädd ett par byxor som ”voro otroligt vida, grovt harlekinrutiga på snedden i svart och ljusgrått och försedda med breda svarta ränder vid sidorna”. Genast grips huvudpersonen av ”en häftig lust att skaffa sig ett par alldeles likadana byxor”. Men under historiens gång sprids snabbt ryktet om Gabels byxor och blir till ett stående skämt, varför Gabel när han längre fram i romanen dyker upp på nytt är klädd i ”helt vanliga mörka, randiga byxor”. Anekdoten om det förra paret har nämligen ”fått en så vidsträckt spridning, att han icke längre kunde använda vare sig dem eller några som helst byxor av uppseendeväckande natur”.⁵⁴ Denna lilla sidohandling berör teman kring snobbighet och flanörskap som dyker upp på andra håll i romanen, men just dessa byxor förefaller vara tydligt influerade av tidens grilljannemode. Snobbigheten behandlas här i en helt fiktiv form, men med tanke på romanens tillkomsttid och Söderbergs

dokumenterade kännedom om grilljannarna tillika egna dandybøjelser, ligger det nära till hands att tolka valet av plagg som en kommentar till den senaste tidens grilljannemode.⁵⁵

Med de fragmentariska spår av grilljanneverksamhet utanför skämtpressen som vi sett här är det svårt att avfärda grilljannen som enbart en konstruerad stereotyp. Inte heller tycks grilljannar endast ha varit halvkriminella män ur de lägre klasserna, även om grilljannens klasstillhörighet var diffus. En livsstil som bestod av att bära dyra kläder, besöka restauranger och kaféer och ta del av stadens nöjesliv var naturligtvis inte öppen för vem som helst, oavsett hur mycket man betalade på kredit.⁵⁶ Människor ur de arbetande klasserna deltog också i Stockholms nattliv, men de frekventerade vissa ställen och syntes förmodligen inte på Jones eller Berns. Att många unga män i storstadslivet levde en osäker tillvaro i det som har kallats den lägre medelklassen är dock tydligt. Hjalmar Söderberg och slaktarsonen Wallin kan kanske stå som två illustrativa exempel, båda med smak för lyx och flärd men med en vacklande ekonomi, som dock i det senare fallet visade sig mer ödesdiger. Samtidigt odlade dandykulturer i de olika former som de dök upp i under seklet en socialt ambivalent bakgrund. Av somliga betraktades de som uppkomlingar ur de lägre klasserna, av andra som bortskämda överklasslynglar, och av en tredje grupp som medelklassmän som försökte passera som aristokrater. I alla uppfattningar var de bedragare som försökte vara något som de inte kunde bli. Studiet av dandykulturer i London vid samma tid antyder dock att dessa företeelser hade en annan intern logik. Historikern Peter Baileys undersökningar av varietéaterns parodier på *swells* ger vid handen att dandyismen bland de breda folklagren var simultant en motkultur och en självvironisk imitation av de högre klasserna. När exempelvis Londons butiksbiträden ägnade sin lediga

dag åt att spatsera nerför gatorna i vulgär och färgglad klädsel bör det inte förstås som en efterlikning av överklassen så mycket som en självständig omtolkning av dandykulturens principer. Den vulgaritet som utomstående betraktare såg var ur dandyns eget perspektiv en avsiktlig provokation som följde trender som inte fanns bland de ”respektabla” klasserna.⁵⁷

Kan grilljannen tolkas på samma sätt? Det finns vissa indikationer på detta, men dessvärre kan vi inte få någon fullständig inblick. Det är till exempel svårt att finna fotografier av män med lika extrema kläder som de karikerade grilljannarna. Enstaka visitkortsporträtt från tiden uppvisar ibland något egensinnigt herrmode, som kan vara en indikation på att grilljannekarikatyren överdrev moden som i verkligheten var något mer sansade. Den unge mannen på det stockholmska porträttet bär till exempel en märklig kavaj med breda kantband och en anmärkningsvärt bred slips. Han har också en väldigt tunn och smal mustasch samt en speciell pomaderad frisyr (fig. 4). Likheten mellan den svenska grilljannefiguren och den tyska Gigerl-karikatyren tyder också på att samma kommentar av ungdomlig dandyism florerade även där. Kan ett grupporträtt av unga välklädda män som det från en ateljé i Lübeck vara en dokumentation av de breda byxor, små plommonstop, monoklar och mustascher som blev populära bland tidens unga män men som retade gallfeber på de äldre publicisterna? (fig. 5).

Frågan om hurvida det fanns en grilljannesubkultur blir i slutändan frågan om hur pass utpräglad den stockholmska ungdomskulturen var. De moden som karikatyren var en reaktion på var alla sådana saker som unga män hade börjat lägga sig till med men som sågs med oblida ögon av en äldre generation män – i synnerhet mustaschen som nu började ersätta helskägget som det självklara ansikts håret⁵⁸, men även vanan att bära promenadkappen utan att låta den nudda marken, antingen genom att man greppade den vid mit-

4. Visitkortsporträtt, 1890-tal. Författarens samling.

ten eller genom att man – som en man på Lübeckbilden – bar den nerstucken i rockfickan. Denna senare företeelse dyker upp flitigt i tidens skämtteckningar och ofta som en del i representationen av grilljannen. Grilljannen var alltså tveklöst en karikatyr av en viss typ av ung storstadsman och den snobbighet och ärelystnad som denne oundvikligen associerades med. Men var grilljannarna även en subkultur i den bemärkelsen att de betraktade sig som en grupp eller anammade en medveten identitet? Som framhölls inledningsvis utmärktes enligt Gelder dandykulturen av en performativ anakronism som strävade efter ett omodernt ideal. Huruvida denna tanke kan appliceras på alla former av dandykultur är tveksamt. Vissa är onekligen mer trendkänsliga än andra. Jörgen betonade ju flera gånger

att grilljannen inte var modern och att hans klädsel gick stick i stäv med alla senaste moden. Men detta antyder snarare att han reagerade på grilljannarnas envetna strävan att vara moderna, och de moden som deras stil bestod av förefaller knappast nostalgiska eller arkaiserande. I stället ligger det närmast att tolka grilljannens ”look” som ett ganska extremt försök att motstå och negera samtidens herrklädesprinciper genom fullkomligt unika och bisarra kreationer – vida byxor, kort rock, gula spetsiga skor. Parallellt med detta finns det också en tydlig strävan att vara skamlöst extravagant och utsvävande – att bära en ädelsten i slipsnålen, att ständigt röka cigarr samt att slutgiltigt förvandla promenadkåppen från någonting att stödja sig på till en kort och tjock sak som man bara kan hålla i handen, det vill säga en demonstrativt syfteslös accessoar avsedd att illustrera bärarens rikedom och sysslolöshet.⁵⁹

Flera faktorer talar emot att betrakta grilljannarna som en subkultur. Det fanns olika benämningar på dem och inget tyder på att någon av benämningarna användes av grilljannarna själva. Förutom deras olika moden och en livsstil med restaurang- och varietéliv finns det inget annat som verkar ha hållit samman denna grupp. Å andra sidan fanns det onekligen drag av subversiv motkultur i grilljannarnas vulgära och normbrytande beteende och uppträdande. Vi ser en antydning om en ganska enhetlig rumslig och fysisk manifestation som tycks ha lockat en viss typ av unga män i en tid då Stockholm började forma en storstadsidentitet. Grilljannen förkroppsligar också den tid i 1890-talets början som betraktas som varieténs guldålder före lagstiftningen 1896. Det var en tid av lösläpphet och glädjeyra mot bakgrund av ekonomisk nedgång och problematiska sociala förändringar. Stockholm hade påbörjat vad som skulle komma att bli en lång tradition av att ignorera resten av landet och tala om sina lokala belägenheter som om de angick hela världen.

5. Tyskt grupporträtt, 1890-tal. Författarens samling.

Slutord

Kulturen kring urbana typer i det sena 1800-talet kretsade framför allt kring vissa sorters människor, i synnerhet gatuförsäljare. Wietschorke visar hur dessa grupper drog nytta av den gratisreklam som typiseringen gav dem. I en allt hårdare konkurrens kunde de med hänvisning till representationer i böcker och press lansera sig som traditionsbundna alternativ till framväxande varuhus och organiserad handel. Sambandet mellan typiseringen och de typiserades självpresentationer kan dock tillämpas även på urbana subkulturer som grilljannarna. Jörgen skulle inte ha kunnat introducera sin grilljannekarikatyr om inte dess ingredienser hade varit igenkännbara för hans läsare. Representationen av grilljannen må ha överdrivit moden som i verkligheten var mer sansade, vilket gör det svårt att se män i samtida fotografier som ser ut som skämtteckningarnas grilljannar, men de olika attributen fanns bevisligen och

de väckte reaktioner som sedermera gav upphov till karikatyren. Det är dock osäkert i vilken mån de som följde dessa moden såg sig som tillhöriga en distinkt subkultur. Om vi ska låta oss inspireras av Wietschorkes synsätt bör vi fråga oss i vilken mån grilljannarna själva medvetet odlade eller underbyggde den offentliga bilden av dem. En brist på källor som ger oss en tillräcklig insikt i deras perspektiv låter oss inte besvara denna fråga slutgiltigt, men pressrapporter om grilljannars verkliga beteende ger oss en antydning om en viss skara av unga män (av oklar storlek och social bakgrund) som medvetet förde med sig ett lössläppt och framfusigt beteende in i de fina salongerna, eller åtminstone varietéteaternarna och grillrestaurangerna. Eftersom de män som det rapporteras om ofta benämns grilljannar kan man också sluta sig till att deras klädsel följde grilljannemodet. Någon gängkultur inom grilljannarnas kretsar har vi inga bevis på, och trots sitt otyglade och

eventuellt semikriminella beteende verkar de ha varit separata från den mer explicita gängkulturen bland arbetarklassungdomar som knöts till begreppen ”kväsarkvantingar” och ”kväsagrabbar”.

Grilljannarna lär ha kommit från olika bakgrunder. Förutom Hjalmar Söderbergs flört med klädstilen, talas det i *Figaro* till och med om ”prins Karl” i en av grilljannenotiserna.⁶⁰ Denna otydliga klasstillhörighet har tydliga paralleller med de dandykulturer som började florerat i andra storstäder mot slutet av seklet och som är tecken på en tilltagande brokighet i den sociala hierarkin. Denna brokighet speglar dock inte bara klassindelningen utan också tidens mentalitet. Moralistiska och utlevande praktiker och föreställningar samexisterade i allt högre grad, i synnerhet i en storstadsmiljö som börjat växa med plötslig fart och som ännu inte hittat sätt att hantera sin energi på. Reaktionerna mot grilljannekulturen tar ofta fasta på begrepp som florerade i samtiden. I synnerhet termen ”fin-de-siècle” verkar ha varit vanlig i diskussionen av grilljannar och besläktade fenomen. Ibland kallas grilljannarna rentav för ”fin-de-sièclar”, ibland används begreppet som ett adjektiv för att beskriva deras stil. Liksom med ”dekadansfjant” anspelar begreppet på ett slags nymodig likgiltighets- och frivoltetskultur, men det innehåller också en kritik mot de nya möjligheter till oblygt utlevande som tiden erbjöd. Ur detta perspektiv är det nödvändigt att betrakta fenomen som dandyism, urbanitet och fin-de-siècle i relation till varandra. Sammantagna pekar de på den nära relation mellan urbanisering, konsumtionskultur och frivolitet som präglade det sena 1800-talet och som skulle komma att spela en ännu större roll i det följande seklet.

Peter K. Andersson, fil.dr

Historiska institutionen, Lunds universitet

Nyckelord: grilljanne, subkultur, boulevardpress, storstadskultur, dandy

Noter

- 1 *Stockholms kväsagrabbar och kväsarynkor. En intressant inblick i Stockholmsgaminens egendomliga språk och uppträdande*, Stockholm 1892.
- 2 Hjelmqvist, Lund 1903, s. 78–82.
- 3 Ivarsson Lilieblad, Linköping 2009, s. 146–156.
- 4 Breward, *Gender and History* 2002, 14: 3 s. 560–583.
- 5 För studier i ämnet, se särskilt Breward, 1999; Shannon, Athens OH 2006; Burrows, *Early popular visual culture*, 2010 8: 3 s. 247–262. Generella studier av dandyn har främst gjorts inom brittisk forskning. Pionjärverket utgör Ellen Moers, *The Dandy. Brummell to Beerbohm*. London 1960. Viktiga senare verk är Rhonda K. Garelick, *Rising Star. Dandyism, Gender, and Performance in the Fin de Siècle*. Princeton 1998, samt James Eli Adams, *Dandies and Desert Saints. Styles of Victorian Masculinity*. Ithaca 1995.
- 6 Payer, I Wolfgang Kos (Red.), Vienna 2013.
- 7 Simmel, 1997, s. 194. Originalversion: *Die Zeit. Wiener Wochenschrift für Politik, Volkswirtschaft, Wissenschaft und Kunst*, 1895, 5: 54; Stewart, London 2000, s. 135.
- 8 Breward, Manchester 1999.
- 9 Shannon, Athens OH 2006.
- 10 Hedtjärn Wester, Stockholm 2010.
- 11 Se Hasvén, Malmö 1992.
- 12 Edgren, *Elbogen* 1985.
- 13 Horgby, Stockholm 1993.
- 14 Wennhall, Uppsala 1994.
- 15 Pickering, Houndmills 2001, s. 203–218.
- 16 Se Klapp, *American Sociological Review* 1958, 23.
- 17 Wietschorke, *Zeitschrift für Volkskunde* 2014, 110: 2. För mer om urbana typer vid samma tid, se Fritzsche, Cambridge, Mass. 1996, samt Holt, *London Journal* 2000, 25: 1.
- 18 Gelder, Abingdon 2007, s. 126.
- 19 Boulevardpressen som genre i stort och som skapare av en storstadsbild har nyligen behandlats av Erik Edoff i dennes avhandling *Storstadens dagbok. Boulevardpressen och mediasystemet i det sena 1800-talets Stockholm*. Lund 2016.
- 20 Edoff, s. 33.
- 21 Järbe, Stockholm 1995, s. 129–130.

- 22 ”Grilljannens, dekadansfjantens yttre fågning”, *Figaro*, nr 39, 26 sept. 1891.
- 23 Ibid.
- 24 Tjerneld, Stockholm 1962, s. 67.
- 25 ”Det rätta begreppet”, *Figaro*, nr 11, 12 mars 1892.
- 26 ”Grilljannen”, *Figaro*, 30 jan. 1892.
- 27 Ibid. Ordet ”säckflabb” dyker upp i en del tidningsartiklar från tiden.
- 28 Se ”Mörnerska målet”, *Figaro*, 21 nov. 1891; ”Ånyo grefve John Mörner”, *Figaro*, 5 dec. 1891.
- 29 Wietschorke, s. 224.
- 30 Hjelmqvist, s. 82.
- 31 Denna benämns ”dillströmskavaj”, som eventuellt kan förklaras som en anspelning på en av Stockholms fattiginrättningar vid tiden. Denna kallades i folkmun för Dillströmska efter den markägare på vars tomt inrättningen byggdes. En dillströmskavaj skulle i så fall vara en del av den enkla uniform som de intagna gick klädda i, och som därmed hade tydliga associationer av fattigdom och sjabbighet. Jag är tacksam till den anonyme lektor som gjorde mig uppmärksam på den här förklaringen.
- 32 För en diskussion kring den svenska skämtpressens uppgång och fall, se Rossholm, Stockholm 2016, s. 10–11.
- 33 Andersson, Lund 2000, s. 70.
- 34 Det råder dock vissa meningsskiljaktigheter kring boulevardpressens karakteristik i övrigt. Se Edoff, s. 11–12.
- 35 ”Grilljannemoral”, *Söndags-Nisse*, 25 mars 1894.
- 36 ”En grupp arbetslösa”, *Söndags-Nisse*, 18 mars 1894.
- 37 ”Grilljannens utveckling”, *Söndags-Nisse*, 11 mars 1894.
- 38 Se t.ex. teckningarna ”Fin de siècle”, *Kasper*, 16 jan. 1892; ”En ’Grill-Jannes’ vigilans”, *Kasper*, 26 mars 1892; ”För mycket rättfram”, *Kasper*, 12 nov. 1892; ”Underverk”, *Kasper*, 11 jan. 1896; ”På maskis”, *Kasper*, 29 feb. 1896.
- 39 ”Förtjusning”, *Kasper*, 18 aug. 1894.
- 40 Se ”Svar på tal”, *Söndags-Nisse*, 21 jan. 1891; ”Unge herr Stockholm på landet”, *Söndags-Nisse*, 17 maj 1891; ”Reflexion på kulan”, *Söndags-Nisse*, 23 aug. 1891.
- 41 Lindorm, Stockholm 1936, s. 280–282; Ericson, Göteborg 1997, s. 227–284.
- 42 Norlander, Stockholm 1924, s. 186–187.
- 43 Om Gigerl-figuren, se Payer, Wolfgang Kos (Red.). Wien 2013.
- 44 Uby, Stockholm 1896, s. 8.
- 45 ”En fin-de-siècle-herres slut”, *Göteborgs Aftonblad*, 5 mars 1892 (citerat ur *DN*).
- 46 *Svenska Dagbladet*, 17 mars 1896.
- 47 ”Pöbelupptåg”, *Aftonbladet*, 1 okt. 1896.
- 48 ”Sju grilljannar”, *Figaro*, 24/31 okt. 1891.
- 49 ”En göteborgsk grilljanne”, *Svenska Dagbladet*, 10 okt. 1891.
- 50 Om hipster-begreppet, se Hill, *Critical Studies in Fashion & Beauty* 2015, 6: 1.
- 51 ”Paradoxically, those who used the insult were themselves often said to resemble hipsters.” Greif, *New York Times*, 12 nov. 2010.
- 52 Bergman, Söderberg, Stockholm 1969, s. 99–100.
- 53 Alnblad, Malmö 1894, s. 92–93.
- 54 Söderberg, Stockholm 1963 (1895). Historien om Gabel återfinns framför allt i andra och elfte kapitlet.
- 55 Om Söderbergs dandytendenser generellt, se Cullberg & Sahlin, Stockholm 2014. En annan litterär beskrivning av en grilljanne dyker upp i Bergers novell ”Första fjätet”, publicerad 1914, där huvudpersonen möter herr Sjövall, en kontorist, som är klädd i en ”gulbrun och mycket kort” överrock, ”djupt uringad väst”, en skjortkrage som ”var flera centimeter hög”, ”blågrå byxor [med] ränder och svarta sidenrevärer, [och] dessutom höga uppvikningar”, samt ”en gigantisk käpp, vars krycka var nästan lika lång som underarmen!”. Berger, Stockholm 1914, s. 7–8.
- 56 Se Ivarsson Lilieblad, Linköping 2009, s. 132.
- 57 Bailey, Cambridge 1998.
- 58 Om övergången från skägg till mustascher, se von Platen, Stockholm 1995, s. 112–118.
- 59 Jfr Veblen som anmärkte på hur promenadkäppen symboliserade sysslolöshet i sin bok *The Theory of the Leisure Class*. London 1912 (1899), s. 265.
- 60 ”Ny otrolig lärdom åt grilljannarne”, *Figaro*, 17 okt. 1891.

Referenser

Tidningar och tidskrifter
Aftonbladet
Figaro

Göteborgs Aftonblad
Kasper
Svenska Dagbladet
Söndags-Nisse

Litteratur

- Adams, James Eli 1995: *Dandies and Desert Saints. Styles of Victorian Masculinity*. Ithaca: Cornell University Press.
- Almblad, Arthur 1894: *Rent ut! I Från Lundagård och Helgonabacken. Lundensiska studentkalender*. Malmö: Stenström & Bartelsons boktryckeri.
- Andersson, Lars M. 2000: *En jude är en jude är en jude. Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930*. Lund: Nordic Academic Press.
- Bailey, Peter 1998: *Popular Culture and Performance in the Victorian City*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berger, Henning 1914: *Films. Noveller*. Stockholm: Bonniers.
- Bergman, Bo & Söderberg, Hjalmar 1969: *Kära Hjalmar Bo. Bo Bergmans och Hjalmar Söderbergs brevväxling 1891–1941*. Stockholm: Bonniers.
- Beward, Christopher 1999: *The hidden consumer. Fashion and city life, 1860–1914*. Manchester: Manchester University Press.
- Beward, Christopher 2002: Style and subversion. Postwar poses and the Neo-Edwardian suit in mid-twentieth-century Britain. *Gender and History* 14: 3.
- Burrows, Jon 2010: Near broke but no tramp. Billie Ritchie, Charlie Chaplin and "that costume". *Early popular visual culture* 8: 3.
- Cullberg, Johan & Sahlin, Björn 2014: *Märta och Hjalmar Söderberg. En äktenskapskatastrof*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Edgren, Lars 1985: Lärningar som ungdomsproblem. En "ungdomskultur" i Malmö under 1800-talets första hälft. *Elbogen* 1985.
- Edoff, Erik 2016: *Storstadens dagbok. Boulevardpressen och mediasystemet i det sena 1800-talets Stockholm*. Lund: Mediehistoriskt arkiv.
- Ericson, Uno Myggan 1997: *Historier om artister*. Göteborg: Tre böcker.
- Fritzsche, Peter 1996: *Reading Berlin 1900*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Garellick, Rhonda K. 1998: *Rising Star. Dandyism, Gender, and Performance in the Fin de Siècle*. Princeton: Princeton University Press.
- Gelder, Ken 2007: *Subcultures. Cultural Histories and Social Practice*. Abingdon: Routledge.
- Greif, Mark 2010: The Hipster in the Mirror. *New York Times* 12 november.
- Hasvén, Gunn 1992: *Den grå kostymen. Bilder av herrmodet genom 200 år*. Malmö: Gleerups.
- Hedjörn Wester, Anna 2010: *Män i kostym. Prinsar, konstnärer och tegelbärare vid sekelskiftet 1900*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Hill, Wes 2015: A Hipster History. Towards a Post-Critical Aesthetic. *Critical Studies in Fashion & Beauty* 6: 1.
- Hjelmqvist, Theodor 1903: *Förnamn och familjenamn med sekundär användning i nysvenskan*. Lund: Gleerups.
- Holt, Ysanne 2000: London Types. *London Journal* 25: 1.
- Horgby, Björn 1993: *Egensinne och skötsamhet. Arbetarkulturer i Norrköping 1850–1940*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Ivarsson Lilieblad, Björn 2009: *Moulin Rouge på svenska. Varietéunderhållningens historia i Stockholm 1875–1920*. Linköping: Linköpings universitet.
- Järbe, Bengt 1995: *Dofternas torg. Hur Packartorget blev Norrmalmstorg*. Stockholm: Byggförlaget.
- Klapp, Orrin E. 1958: Social Types. Process and Structure. *American Sociological Review* 23.
- Lindorm, Erik 1934: *Oscar II och hans tid. En bokfilm*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Moers, Ellen 1960: *The Dandy. Brummell to Beerbohm*. London: Secker & Warburg.
- Norlander, Emil 1924: *Rännstensungar och storborgare. Stockholm under ett halvsekel*. Stockholm: Åhlén & Åkerlund.
- Payer, Peter 2013: Niglerl und Gigerl. Zur Geschichte zweier Feuilleton-Stars von Eduard Pötzl. I Wolfgang Kos (Red.), *Wiener Typen. Klischees und Wirklichkeit*. Wien: Brandstätter.
- Pickering, Michael 2001: *Stereotyping. The Politics of Representation*. Houndmills: Palgrave.
- von Platen, Magnus 1995: *Svenska skägg. Våra manshakar genom tiderna*. Stockholm: Fischer & Co.
- Rossholm, Elisa 2016: *I väntan på hufvudpersonen. Identitet och identifikation i svensk skämt*

- bild 1870–1900*. Göteborg/Stockholm: Makadam förlag.
- Shannon, Brent 2006: *The cut of his coat. Men, dress and consumer culture in Britain, 1860–1914*. Athens, Ohio: Ohio University Press.
- Simmel, Georg & Frisby, David & Featherstone, Mike (eds.) 1997: *Simmel on Culture. Selected Writings*. London: Sage.
- Simmel, Georg 1895: Zur Psychologie der Mode. Soziologische Studie. *Die Zeit. Wiener Wochenschrift für Politik, Volkswirtschaft, Wissenschaft und Kunst*, 5: 54.
- Stewart, Janet 2000: *Fashioning Vienna. Adolf Loos's Cultural Criticism*. London: Routledge.
- Stockholms kväsagrabbar och kväsarynkor. En intressant inblick i Stockholmsgaminens egenomliga språk och uppträdande 1892*. Stockholm: Förlag okänt.
- Söderberg, Hjalmar (1895) 1963: *Förvillelser*. Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Tjerneld, Staffan 1962: *Hasse Z. En svensk humorist*. Stockholm: Bonniers.
- Uby, Carl 1896: *Wisor med illustrationer från de spritförbudna varietéerna*. Stockholm: Ol. Hansen.
- Veblen, Thorstein (1899) 1912: *The Theory of the Leisure Class. An Economic Study of Institutions*. London: Macmillan.
- Wennhall, Johan 1994: *Från djäkne till swingpjatt. Om de moderna ungdomskulturernas historia*. Uppsala: Etnologiska institutionen.
- Wietschorke, Jens 2014: Urbane Volkstypen. Zur Folklorisierung der Stadt im 19. und 20. Jahrhundert. *Zeitschrift für Volkskunde* 110: 2.

SUMMARY

Semi-Gentlemen and Decadence Twits: The Masher as Subculture and Stereotype in 1890s Stockholm

As Stockholm rapidly grew into a modern city in the late nineteenth century, various distinct subcultures emerged. Although few of these left any records behind, it is possible to detect them in the mockery and criticism of the urban popular press. A group that was given much attention in the 1890s was the *grilljannar*. The *grilljanne* (“grill johnnie”) was a type of parvenu dandy who dressed in a very specific type of extreme clothes and congregated with likeminded young men at the Jones Grill Room, Sweden’s first modern grill restaurant. The *grilljanne* was derided mainly by Georg Lundström, one of the most distinct voices in the boulevard press of Stockholm at the time, and Lundström considered the *grilljanne* to be an

unfashionable character coming from the semi-criminal sections of the lower classes. The press commentary and caricatures of *grilljannar* in the satirical journals established the character as an urban type that shared similarities with the *Gigerl* type of Vienna and Munich, and the masher and swell characters of Victorian England. The article analyses the representations of the *grilljanne* in order to estimate to what extent it can be seen as an independent subculture and to what extent it was a caricature produced by the press discourse.

Keywords: dandy, masher, subculture, urban types, popular press